

СЕКЦІЯ 8

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

СОЦІАЛЬНА КОНСОЛІДАЦІЯ ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ КРИЗИ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

SOCIAL CONSOLIDATION AS A MECHANISM FOR THE FORMATION AND STRENGTHENING OF NATIONAL IDENTITY IN TIMES OF CRISIS: THE UKRAINIAN EXPERIENCE

Стаття присвячена комплексному аналізу соціальної консолідації як ключового механізму формування та зміцнення національної ідентичності в умовах кризових викликів на прикладі сучасного українського суспільства. Показано, що консолідаційні процеси поєднують у собі як психологічні, так і соціокультурні та комунікативні складники, які активізуються під час екзистенційних загроз. Теоретичну основу дослідження становлять базові концепти соціальної психології та суміжних дисциплін: групова ідентифікація (Г. Тешфел, Дж. Тернер), соціальний капітал (Р. Патнем, П. Бурдьє, Дж. Коулман), мережеве суспільство (М. Кастельс), етносимволізм (Е. Сміт), публічна сфера й комунікативна дія (Ю. Габермас). Особлива увага приділяється психологічним механізмам: усвідомленню спільної загрози, мобілізації колективної пам'яті (М. Хальбвакс) і символів, зростанню горизонтальних мереж довіри та солідарності, розвитку волонтерського руху, а також ролі емоційної регуляції (Дж. Гросс) та морального лідерства.

В українському контексті розглянуто Революцію Гідності, хвилю волонтерської мобілізації після 2014 року та суспільну реакцію на повномасштабну агресію Росії у 2022 році. На основі емпіричних досліджень українських науковців (В. Вінков, П. Горностай, Л. Коробка та ін.) показано, що кризові ситуації сприяють актуалізації громадянської й національної ідентичності, посиленню довіри до інституцій та зростанню практик самоорганізації. Водночас визначено низку викликів: інформаційну фрагментацію, ризики політичної інструменталізації пам'яті, нерівний доступ до соціальних і символічних ресурсів. Зроблено висновок, що соціальна консолідація в умовах кризи є не лише адаптивною реакцією на зовнішні загрози, а й потужним внутрішнім ресурсом, який забезпечує суспільну стійкість і відкриває перспективи модернізації національної ідентичності України.

Ключові слова: соціальна консолідація, національна ідентичність, громадянська ідентичність, соціальний капітал, криза, війна, український досвід.

The article is devoted to a comprehensive analysis of social consolidation as a key mechanism in the formation and strengthening of national identity under crisis conditions, using the example of contemporary Ukrainian society. It is demonstrated that consolidation processes combine psychological, sociocultural, and communicative components, which are activated during existential threats. The theoretical framework is based on fundamental concepts from social psychology and related disciplines: social identity theory (H. Tajfel, J. Turner), social capital (R. Putnam, P. Bourdieu, J. Coleman), the network society (M. Castells), ethnosymbolism (A. Smith), and the public sphere and communicative action (J. Habermas). Special attention is paid to psychological mechanisms such as the awareness of a common threat, the mobilization of collective memory (M. Halbwachs) and symbols, the growth of horizontal networks of trust and solidarity, the development of volunteer movements, as well as the role of emotion regulation (J. Gross) and moral leadership.

In the Ukrainian context, the article examines the Revolution of Dignity, the wave of volunteer mobilization after 2014, and the societal response to Russia's full-scale aggression in 2022. Based on empirical research by Ukrainian scholars (V. Vinkov, P. Hornostai, L. Korobka, among others), it is shown that crises stimulate the actualization of civic and national identity, strengthen institutional trust, and foster new practices of self-organization. At the same time, a number of challenges are identified, including information fragmentation, the political instrumentalization of memory, and unequal access to social and symbolic resources. The article concludes that social consolidation in times of crisis is not only an adaptive response to external threats but also a powerful internal resource that ensures societal resilience and opens prospects for the modernization of Ukraine's national identity.

Key words: social consolidation, national identity, civic identity, social capital, crisis, war, Ukrainian experience.

УДК 159.923.2:316.347:159.955.4
DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.76.60>
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Бережний І.О.

аспірант факультету психології та соціальних технологій
Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»

Різноманітні кризові події – війни, революції, пандемії, економічні потрясіння – стають не лише випробуванням для суспільства, а й катаклізмами його змін. Вони порушують усталений порядок, змінюють соціальні зв'язки та змушують людей переосмислювати своє позиціонування у світі. У такі моменти особливо відчутною стає

потреба у спільних сенсах і цінностях, які здатні об'єднати різних людей та надати відчуття впевненості у майбутньому. Саме в такі моменти соціальна консолідація постає як важливий механізм згуртування, взаємної підтримки та переосмислення ідентичності, дозволяючи перетворювати кризу з руйнівного чинника на ресурс розвитку.

Сьогодні Україна переживає один із найскладніших періодів своєї історії – тривалий стан зовнішньої агресії та гібридної війни, що охоплює майже всі сфери життя. Події після 2014 року, особливо повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році, актуалізували питання збереження і розвитку національної та громадянської ідентичності як чинників виживання. Від здатності суспільства об'єднуватися навколо спільних цінностей, колективної пам'яті, символів та бажаного образу майбутнього залежить його стійкість і сила протистояти загрозам.

Проблематика соціальної консолідації розглядається в соціальній психології, соціології, політичних науках як багатовимірний процес, що охоплює ідентичність, довіру, цінності та комунікацію. Український досвід останніх років дає унікальний матеріал для аналізу того, як суспільство реагує на виклики, розвиває горизонтальні мережі, активізує волонтерство та мобілізує культурні ресурси. Саме ці особливості роблять дослідження соціальної консолідації в Україні не лише актуальним, але й теоретично та практично значущим.

Теоретичні основи соціальної консолідації та національної ідентичності

Соціальну консолідацію та національну ідентичність потрібно починати з розгляду напрацьованих класиків та сучасних дослідників, адже саме вони створили теоретичний фундамент для розуміння цих складних явищ. Ще Е. Дюркгейм у своїх працях показав, що суспільство може триматися на двох типах єдності – механічній та органічній. У традиційних спільнотах консолідація ґрунтувалася на подібності людей, їхніх спільних ритуалах, віруваннях і колективній свідомості. У більш складних суспільствах основу єдності почала формувати взаємозалежність, яка виникає завдяки поділу праці та зростаючій спеціалізації [4]. У моменти криз – війни чи політичної нестабільності – суспільство нерідко повертається до елементів механічної солідарності: саме спільні символи, ритуали, традиції й колективний досвід допомагають підтримати згуртованість і витримати тиск зовнішніх загроз. Саме це ми і спостерігаємо, розглядаючи український досвід, коли мова, культура і віра стають центральним ядром, навколо якого починає гуртуватися домінуюча частина суспільства.

Разом із тим сучасні демократії показують інший підхід до інтеграції суспільства. Ю. Габермас наголошував, що в демократичних умовах єдність досягається не лише через історичні або культурні чинники, а й завдяки публічному простору для діалогу. У такому просторі громадяни спільно формують цінності, визначають смисли та домовляються про правила співжиття [5]. Це принципово змінює бачення національної ідентичності: вона постає не як щось нав'язане державою «згори», а як результат відкритого колективного процесу, що робить її більш живою і стійкою.

Важливим механізмом зміцнення суспільної єдності виступає також соціальний капітал. Р. Пат-

нем у книзі *Bowling Alone* показав, що рівень довіри між людьми, готовність до взаємодопомоги та розвинена мережа горизонтальних зв'язків створюють додаткову «подушку безпеки» для суспільства у кризові часи [19]. Там, де існує міцний соціальний капітал, громадянам легше координувати зусилля, протистояти викликам і захищати власну ідентичність. Це доводить, що згуртованість не є абстрактним поняттям – вона має цілком практичне значення для виживання й розвитку нації.

Дослідження Б. Андерсона розширюють уявлення про природу націй. У відомій праці *Imagined Communities* він описав нації як «уявлені спільноти», які існують завдяки поширеним символам, історичним міфам і культурним кодам [1]. Національна ідентичність, на його думку, є результатом спільного уявлення людей про належність до певної спільноти. У періоди криз такі символи й міфи стають особливо важливими, бо допомагають мобілізувати суспільство і створюють відчуття єдності навіть між людьми, які ніколи не зустрічалися особисто. Спираючись на український досвід, це можна повністю підтвердити. Державний прапор, міфи про донецький аеропорт, «фортецю Бахмут», «руський військовий корабель» є одними з найяскравіших образів, що уособлюють це все і є потужними точками об'єднання і притягання.

Схожу лінію продовжує Е. Сміт, розвиваючи концепцію етносимволізму. Він наголошував, що колективна пам'ять, культурні традиції й міфи походження залишаються ключовими чинниками у збереженні й зміцненні національної ідентичності навіть у сучасному глобалізованому світі [7]. Це пояснює, чому історичні наративи, культурні образи та символи відіграють настільки сильну роль у процесах консолідації, незважаючи на динамічні зміни суспільства.

Окремий пласт у дослідженні становить теорія соціальної ідентичності А. Тешфела і Д. Тернера. Вони показали, що в умовах міжгрупових конфліктів люди схильні сильніше ідентифікуватися зі «свою» групою, чітко відмежовуючи її від «чужих» [8]. Це може посилювати почуття спільної долі та готовність до колективних дій. У кризових умовах такий механізм часто стає основою для швидкої мобілізації та формування солідарності на національному рівні.

М. Кастельс у книзі *The Power of Identity* підкреслює, що ідентичність – це не лише спосіб збереження спільності, а й ресурс для змін і мобілізації [3, с. 7–24]. Він виділяє три типи ідентичності: легітимізуючу (що підтримує існуючий порядок), ідентичність опору (яка формується у протистоянні загрозам) і проєктну (що пов'язана з баченням майбутнього). У сучасному українському контексті ми можемо спостерігати поєднання двох останніх – опір агресії та водночас створення спільного образу майбутньої держави. Це робить національну ідентичність не лише фактором виживання, а й драйвером розвитку.

В українській науковій традиції питання національної та громадянської ідентичності також має ґрунтовне опрацювання. П. Горностай у своїх працях аналізує громадянську ідентичність як багатовимірний феномен, у якому поєднуються індивідуальні уявлення людини про себе з колективними уявленнями про націю та державу. Він наголошує, що процес формування цієї ідентичності в Україні завжди був пов'язаний із кризами та переломними моментами історії: від здобуття незалежності до подій Революції Гідності. На думку дослідника, саме в такі періоди виникає потреба в пошуку нових смислів і механізмів солідарності, які дозволяють суспільству зберегти єдність [9].

Ю. Поліщук акцентує увагу на трансформації ідентичності під час воєнних загроз. Він зазначає, що війна не лише посилює відчуття належності до нації, а й змінює уявлення про громадянськість, адже включає в себе нові форми відповідальності та взаємодії між людьми. Дослідник підкреслює: воєнні події стають каталізатором для переосмислення базових цінностей, зокрема свободи, гідності та справедливості. Це сприяє укріпленню національної ідентичності, яка постає вже не як абстрактна ідея, а як реальний досвід щоденного спротиву й колективного виживання [11].

В. Вінков зосереджується на психологічних аспектах воєнного досвіду, показуючи, як спільне переживання загроз і втрат впливає на національну свідомість. Його дослідження показує, що війна стає подвійним чинником: з одного боку, вона поглиблює травми й підвищує рівень тривожності, а з іншого – формує нову якість ідентичності, що ґрунтується на спільній відповідальності, довірі та готовності до взаємопідтримки. Вінков робить висновок, що колективне проживання кризи не руйнує, а, навпаки, зміцнює соціальні зв'язки, створюючи підґрунтя для довготривалої консолідації [12].

Таким чином, українські дослідники одностайно підкреслюють: національна та громадянська ідентичність в умовах криз не лише зберігається, а й набуває нових рис. Кризи виступають своєрідними «тестами на міцність», у яких суспільство формує нові сенси, оновлює колективну пам'ять і створює умови для посилення солідарності.

Соціальна ідентичність і кризи: психологічний аспект

Поняття соціальної ідентичності у психології описує спосіб, у який люди визначають себе через належність до різних спільнот – національних, етнічних, релігійних, професійних чи будь-яких інших. У стабільні часи ця ідентичність може мати кілька рівнів і дозволяти людині досить вільно балансувати між ними. Але коли суспільство стикається з кризами – війнами, політичними потрясіннями чи економічною нестабільністю, цей баланс часто порушується. На перший план виходить та ідентичність, яка безпосередньо пов'язана з виживанням, безпекою та солідарністю.

Психологічні дослідження показують, що в умовах кризи активізуються так звані «меха-

нізми групової ідентифікації». Люди починають чіткіше розрізняти «своїх» і «чужих», сильніше відчувати належність до своєї спільноти та проявляти готовність діяти разом. А. Тешфел і Д. Тернер у своїй теорії соціальної ідентичності пояснювали, що подібна динаміка є природною реакцією на загрозу: коли людина відчуває себе частиною групи, рівень тривожності знижується, а відчуття контролю над ситуацією посилюється [8].

Крім того, у кризових умовах особливу роль відіграє колективна пам'ять, яка підтримує відчуття спільної долі та історичної тяглості. Як зазначав М. Хальбвакс, спогади завжди соціально зумовлені: ми пам'ятаємо події не індивідуально, а крізь призму групових уявлень і цінностей. Вони не лише фіксують минуле, але й формують уявлення про сучасність і майбутнє, допомагаючи колективу надавати сенс теперішнім подіям і бачити їх частиною ширшої історії боротьби та виживання [6].

В українському контексті дослідники також підкреслюють значення спільного досвіду загроз і втрат. Наприклад, П. Горностай наголошує, що під час криз відбувається переоцінка цінностей і зрушення від індивідуальних орієнтирів до колективних [9]. Це змінює саму структуру ідентичності, адже національна та громадянська належність починають домінувати над іншими ідентичностями, які у спокійніші часи здавалися більш важливими. На його думку, українська громадянська ідентичність вже є досить зрілою для консолідації навколо ідеї незалежності. Однак для повноцінного державотворення та всебічного захисту суверенітету критично важливим є подальший розвиток інших складників громадянської свідомості [9, с. 109].

Не менш суттєвим є й емоційний вимір цього процесу. Теорія емоційної регуляції Д. Гросса пояснює, що індивідуальні стратегії, зокрема когнітивна переоцінка та придушення емоцій, мають значний вплив не лише на внутрішній стан людини, а й на її соціальні взаємодії [18, с. 6–15]. У кризових ситуаціях ці механізми починають працювати на рівні групових процесів: люди, переживаючи подібні події, часто синхронізують свої емоційні реакції. Спільний гнів, страх чи надія формують відчуття «єдиного ми», що, своєю чергою, підсилює згуртованість і допомагає спільноті зберігати стійкість перед загрозами.

Таким чином, із психологічної точки зору кризи є своєрідними каталізаторами для ідентифікаційних процесів. Вони можуть швидко активізувати національну та групову солідарність, пробудити колективну пам'ять і мобілізувати емоційну енергію. Завдяки цьому індивідуальні страхи трансформуються в колективну готовність до дії, а соціальна консолідація стає тим механізмом, який допомагає суспільству не лише витримати кризу, а й переосмислити власну ідентичність у нових історичних умовах.

Соціальний капітал і горизонтальні мережі

У сучасній соціальній психології та політології соціальний капітал розглядається як один із ключових ресурсів суспільства. Йдеться не про гроші чи матеріальні блага, а про те, що «зв'язує» людей: довіру, норми співпраці та горизонтальні зв'язки. Завдяки цим невидимим ресурсам спільноти здатні діяти разом навіть у часи невизначеності чи кризи. Як підкреслював Джеймс Коулмен, соціальний капітал створює умови для розвитку людського капіталу – освіти, навичок, соціальної мобільності – і саме тому виступає базою для колективної ефективності [17].

Роберт Патнем у відомій праці *Bowling Alone* показав, що якість демократії, стабільність громад та здатність суспільства реагувати на виклики безпосередньо залежать від рівня соціального капіталу [19, Ch. 1, 8–9]. Він виділяв два його типи: «bonding» (зв'язуючий), що зміцнює стосунки всередині групи, та «bridging» (містковий), який об'єднує різні групи між собою. Перший особливо важливий у критичних ситуаціях, коли виживання можливе завдяки тісним зв'язкам і взаємопідтримці. Другий необхідний для ширшої суспільної консолідації, адже саме «містки» між різними спільнотами створюють основу для єдності на рівні всієї нації.

П'єр Бурдьє розглядав соціальний капітал у ширшому контексті своєї «тріади капіталів» – економічного, культурного й соціального [2, с. 241–258]. Він наголошував, що соціальний капітал – це не лише мережі довіри й взаємодії, а й стратегічний ресурс, який індивіди чи групи можуть використовувати для досягнення своїх цілей. У кризових умовах ці мережі набувають особливої цінності: друзі, колеги, сусіди або навіть учасники онлайн-спільнот стають каналами допомоги, поширення інформації та емоційної підтримки. Таким чином, горизонтальні зв'язки працюють не тільки як психологічний чинник довіри, а й як практичний механізм виживання, здатний компенсувати слабкість або повільність інституційних структур.

Мануель Кастельс у концепції «мережевого суспільства» підкреслював, що нові комунікаційні технології суттєво розширюють можливості горизонтальних зв'язків [3, с. 379–386, 423–428]. Завдяки соціальним мережам та онлайн-спільнотам люди отримують простір для мобілізації, самоорганізації та поширення національних наративів. В умовах війни чи соціальних потрясінь цифрові комунікації стають потужним інструментом суспільної солідарності, що поєднує локальний досвід із глобальною підтримкою.

В українському контексті роль соціального капіталу особливо помітна. Наприклад, за даними Центру Разумкова (2023), понад 80% українців довіряють волонтерським організаціям, тоді як парламенту чи уряду довіряє близько 20%. Це показує, що саме горизонтальні спільноти – волонтерські ініціативи, громадські рухи, локальні об'єднання – стають ключовим чинником суспільної

стійкості у час війни. Волонтери часто були першими, хто організовував допомогу під час Революції Гідності та повномасштабного вторгнення Росії, забезпечуючи координацію, оперативну підтримку та солідарність тоді, коли державні механізми діяли повільніше.

Отже, соціальний капітал і горизонтальні мережі можна вважати психологічним і соціальним фундаментом національної ідентичності в кризові періоди. Вони забезпечують довіру, взаємодопомогу й координацію дій, перетворюючи розрізнені індивідуальні зусилля на колективну силу, здатну протистояти зовнішнім загрозам та водночас зміцнювати відчуття належності до нації.

Механізми соціальної консолідації в умовах кризи

Соціальна консолідація ніколи не виникає сама по собі. Її формують конкретні механізми, які допомагають людям зберігати єдність і координувати дії навіть у найважчих умовах. Першим серед них є усвідомлення спільної загрози. Коли суспільство стикається з небезпекою, індивідуальні відмінності – політичні, соціальні чи культурні – відходять на другий план. Головним стає відчуття колективного «ми». У соціальній психології цю динаміку пояснюють Г. Тешфел і Д. Тернер: загроза ззовні активізує групову ідентичність, зміцнює згуртованість і готовність діяти разом [8, с. 280–287]. В українському контексті, як зазначає Горностай, саме кризи змінюють структуру ідентичності, піднімаючи національну та громадянську належність на перший план [9, с. 105].

Другим потужним механізмом виступає мобілізація колективної пам'яті та символів. У часи загрози особливого значення набувають історичні наративи, культурні коди, героїчні приклади минулого. Вони стають «емоційними якірцями», які допомагають пояснити теперішнє та надати йому сенс. Бенедикт Андерсон назвав такі символи основою «уявлених спільнот» [1]. В Україні роль колективної пам'яті та культурних практик особливо посилюється під час криз. Л. М. Коробка наголошує, що збереження ідентичності спільноти ґрунтується на спільних практиках, культурній пам'яті та взаємній підтримці, які забезпечують психологічну стійкість груп у складних соціальних обставинах [20, с. 53–64]. Це дає підстави розглядати колективні наративи й символи як ресурси, що підтримують єдність у кризові періоди та допомагають суспільству перетворювати спільний досвід загроз і втрат на джерело сили й взаємопідтримки.

Третім механізмом є розвиток соціального капіталу – мереж довіри та взаємодопомоги. Роберт Патнем показав, що суспільна згуртованість залежить від рівня довіри та горизонтальних зв'язків [19]. Зокрема, дослідження Л. Головка та Т. Головка показує, що волонтерська активність у громадах Київщини стала вирішальним фактором зміцнення довіри, соціального капіталу й колективної стійкості. Волонтерські ініціативи компенсують інституційні обмеження та стають надійним каналом

солідарності й взаємодопомоги у нестабільні часи [10].

Не менш важливим є емоційний вимір консолідації. Теорія емоційної регуляції Джеймса Гросса показує, що люди здатні колективно «переживати» події, синхронізуючи свої емоційні реакції [18, с. 10–16]. У кризових умовах це означає, що окремі стратегії, наприклад когнітивна переоцінка або придушення негативних емоцій, починають працювати на рівні цілих спільнот, посилюючи відчуття єдності. Саме тому спільні ритуали – співгімну, хвилини мовчання чи масові пісні воєнного часу – виконують не лише символічну, а й психотерапевтичну функцію, допомагаючи знижувати тривожність та підтримувати моральний дух.

У кризах надзвичайно важливі лідерство та комунікація. Юрген Габермас наголошував на тому, що публічний дискурс і відкритий діалог створюють базу для легітимності й довіри в демократичному суспільстві, адже саме через комунікацію народжуються справжні політичні рішення [5, с. 211–233]. У кризових ситуаціях послідовний і прозорий діалог від лідерів або медіа допомагає зменшити хаос, відновити довіру та спрямувати енергію суспільства у конструктивне русло.

Таким чином, механізми соціальної консолідації в умовах кризи поєднують психологічні (посилення ідентифікації, емоційна регуляція), культурні (символи та колективна пам'ять), соціальні (мережі довіри й волонтерські практики) та політичні (лідерство, публічний дискурс) фактори. Разом вони формують систему, завдяки якій суспільство здатне не лише вистояти у кризі, а й вийти з неї сильнішим.

Український досвід соціальної консолідації в умовах криз

Українське суспільство неодноразово проходило через кризові випробування, які ставали каталізаторами його згуртування та переосмислення національної ідентичності. Одним із найпотужніших прикладів є події Революції Гідності 2013–2014 років, коли громадяни з різних регіонів, соціальних верств і різної політичної орієнтації об'єдналися навколо ціннісних символів гідності, свободи й європейського майбутнього. Як показує дослідження, саме ціннісний наратив протесту був основою глибшої соціальної консолідації – не лише політичних вимог [16].

Подібна динаміка простежується під час воєнної агресії Росії, що триває з 2014 року та особливо загострилася після 2022-го. У цей час волонтерський рух став одним із головних каналів солідарності: тисячі громадян об'єдналися у горизонтальні мережі допомоги, оперативно реагуючи на потреби армії, цивільних і тимчасово переміщених осіб. Ці ініціативи часто виникали спонтанно, на базі місцевих громад чи онлайн-платформ, але швидко переросли у масштабні організації. Фонди «Повернись живим» і «Сергія Притули» збирають сотні мільйонів гривень на техніку, дрони та обладнання для ЗСУ; медична добровольча організація

«Госпітальєри» забезпечує евакуацію та порятунок поранених; громади підтримують військових і їхні родини, допомагають переселенцям інтегруватися на нових територіях. За даними профільних звітів, лише у 2024 році великі волонтерські фонди залучили понад 8 млрд грн пожертв, що демонструє безпрецедентний рівень довіри та готовності громадян брати участь у спільній справі. Важливу роль у цих процесах відіграють цифрові платформи – соціальні мережі, месенджери та краудфандингові сервіси, які дозволяють швидко збирати кошти, координувати дії та поширювати перевірену інформацію [14].

Колективна пам'ять і культурні символи відіграють центральну роль у формуванні єдності. Історичні наративи – визвольні змагання, голодомори, репресії – інтегруються у сучасний наратив боротьби. Це підтверджує підхід Ентоні Сміта про етносимволізм, згідно з яким родові міфи та символіка формують відчуття спільної ідентичності [7]. Вони не лише закріплюють історичну тяглість, а й виконують мобілізаційну функцію, допомагаючи суспільству об'єднуватися перед загрозами. У кризові часи саме ці символи стають емоційними «якорями», що підтримують надію та впевненість у спільному майбутньому. В українському контексті прикладами такого символічного ресурсу є червоно-чорний прапор визвольної боротьби, образи героїв Майдану та сучасних захисників, які стали маркерами єдності та опору під час війни.

Не менше значення має ідентичність як чинник безпеки. Як зазначає В. Вінков, кризи створюють не лише зовнішні виклики, але й загрозу самій ідентичності, яка стає об'єктом атак і водночас головним ресурсом для опору. У цьому сенсі національна та громадянська ідентичність виступають своєрідним «захисним щитом», що забезпечує психологічну стійкість і соціальну єдність спільноти [13, с. 138–145]. Саме здатність суспільства зберігати та відтворювати ідентичність у кризових умовах перетворює її на ключовий фактор консолідації та виживання.

Таким чином, український досвід демонструє, що соціальна консолідація в умовах криз ґрунтується на поєднанні низки факторів: спільної загрози, мобілізації колективної пам'яті та символів, розвитку горизонтальних мереж допомоги, зростання довіри й активної громадянської участі. Це забезпечує здатність суспільства не лише протистояти викликам, а й оновлювати свою ідентичність, роблячи її більш змістовною і стійкою.

Виклики та ризики соціальної консолідації: український контекст

Хоча соціальна консолідація в умовах кризи часто стає ключовим чинником виживання та зміцнення національної ідентичності, цей процес супроводжується низкою викликів і ризиків. Одним із найвагоміших є небезпека надмірної поляризації за принципом «свої – чужі». Як показали дослідження Г. Тешфела та Д. Тернера [8], міжгрупові конфлікти активізують тенденцію до різкого про-

тиставлення, що може призводити до виключення «інших» із суспільного життя. В українському контексті це проявляється у напруженні між різними регіональними, мовними чи політичними ідентичностями, особливо під час загострення кризових подій.

Іншим суттєвим ризиком є інструменталізація консолідації владними структурами чи політичними елітами. Ю. Габермас зауважує, що публічна сфера має функціонувати як простір відкритого діалогу, однак у кризових умовах вона часто підмінюється мобілізаційною риторикою [5]. Це створює небезпеку нав'язування єдиної інтерпретації подій і маргіналізації альтернативних позицій, що в довгостроковій перспективі може підірвати довіру та послаблювати внутрішню єдність суспільства. Додатково в умовах надзвичайних ситуацій зростає ризик ухвалення рішень або законодавчих ініціатив, які у стабільний період могли б викликати суспільні дискусії чи протести. Такі рішення можуть стосуватися не лише політичної сфери, а й економічних, соціальних чи інфраструктурних питань, де аргументація «необхідності швидких дій» слугує виправданням обмеження дискусії. Кризовий контекст нерідко відволікає увагу громадськості на більш нагальні загрози, а прагнення уникнути «розхитування» ситуації знижує готовність до відкритої критики. У підсумку це може призводити до звуження простору громадського контролю та накопичення прихованої напруги, яка проявляється у посткризовий період.

Не менш важливим є фактор суспільної втоми від тривалих криз. Первинна хвиля мобілізації, яка зазвичай супроводжує початок війни або революційних змін, із часом стикається з емоційним і ресурсним виснаженням. Дослідження українських науковців засвідчує, що вже протягом перших місяців повномасштабної війни рівень емоційного виснаження істотно зріс серед професійних груп, що відображає накопичувальну дію стресу та поступове зниження довіри й відчуття ефективності [15]. Такий досвід підкреслює, що навіть висока готовність до самоорганізації має межі, а тривалий стрес без підтримки призводить до зростання тривожності, апатії та зниження соціальної активності.

Окремий виклик становить небезпека фрагментації суспільства, зумовлена нерівним розподілом ресурсів та можливостей. Дослідження соціального капіталу свідчать, що високий рівень «bonding»-зв'язків (міцних горизонтальних спільнот) може поєднуватися з недостатністю «bridging»-зв'язків, які інтегрують різні групи [19]. В українських реаліях це виявляється у розриві між містом і селом, фронтовими та тилловими регіонами, а також між різними прошарками населення, що іноді послаблює відчуття загальнонаціональної єдності. Додатково такі розриви можуть загострювати соціальну нерівність та створювати простір для взаємних упереджень, що ускладнює формування довіри між групами. У довгостроковій

перспективі це підвищує ризик ізоляції окремих спільнот і зменшує потенціал спільних дій у кризових ситуаціях.

Окремою проблемою є ризик зменшення активного соціального капіталу через міграційні процеси. У періоди затяжних криз частина громадян може шукати стабільності за кордоном або відмовлятися від активної участі в громадському житті, що ускладнює збереження динамічних спільнот та послаблює потенціал суспільної мобілізації в майбутньому. Це явище посилюється, коли повернення мігрантів є обмеженим, а інституційні механізми підтримки зв'язків із діаспорою залишаються не досить розвиненими. У поєднанні з внутрішніми відмінностями між регіонами та соціальними групами це створює додатковий виклик для довгострокового збереження єдності та розвитку громадянського суспільства.

Варто також враховувати роль культурної та історичної пам'яті. Вона здатна слугувати потужним ресурсом єдності, підтримувати ідентичність та зміцнювати суспільну стійкість [7]. Водночас пам'ять може стати джерелом суперечностей, особливо коли інтерпретації минулого різняться між регіонами чи поколіннями або торкаються складних сторінок історії. Приклади дискусій навколо оцінки окремих постатей та подій ХХ століття свідчать, що колективне минуле здатне як об'єднувати, так і провокувати напругу. Це стосується не лише внутрішнього контексту, а й міждержавних відносин, де історичні пам'ятні місця та інтерпретації подій можуть впливати на сучасні діалоги та співпрацю.

Таким чином, український досвід засвідчує, що соціальна консолідація в кризових умовах є необхідною, але складною та багатогранною. Вона може стати джерелом сили й стійкості, проте приховує небезпеку надмірної поляризації, інструменталізації, виснаження та нерівності. Усвідомлення цих ризиків дає змогу вибудовувати більш збалансовані моделі єдності, що ґрунтуються не на примусі чи виключенні, а на діалозі, довірі та інклюзивності.

Висновки. Дослідження соціальної консолідації як механізму формування та зміцнення національної ідентичності в умовах кризи засвідчує, що цей процес є багатовимірним і залежить від поєднання індивідуальних, групових та суспільно-структурних чинників. Український досвід останніх десятиліть наочно демонструє, що загрози й виклики – воєнні, політичні, економічні, інформаційні – не лише створюють ризики для соціальної стабільності, а й можуть слугувати потужними каталізаторами єдності.

Консолідація як відповідь на загрозу. Криза мобілізує суспільство, актуалізує потребу в ідентифікації з нацією, зміцнює відчуття спільності та взаємопідтримки. В умовах зовнішньої небезпеки українське суспільство демонструє здатність до швидкої самоорганізації, зростання довіри до інституцій та волонтерських ініціатив, посилення горизонтальних зв'язків.

Ризики та обмеження. Разом із тим консолідація не є лінійним і безконфліктним процесом. Існує небезпека надмірної однорідності дискурсу, маргіналізації меншин, втоми від тривалих криз. Міграційні процеси та нерівномірний доступ до ресурсів можуть послаблювати активний соціальний капітал, а регіональні відмінності та історичні травми – ускладнювати пошук консенсусу.

Ключові механізми зміцнення ідентичності.

Національна ідентичність підтримується через:

- інтеграцію цінностей і смислів у комунікації та освіті;
- створення інклюзивних майданчиків для діалогу;
- використання культурної пам'яті як ресурсу єдності;
- підтримку активних громадських практик, волонтерства, самоорганізації;
- налагодження зв'язків з діаспорою та мобільними групами.

Практичне значення. Державна політика й громадські ініціативи мають бути спрямовані не лише на реагування на кризи, а й на формування сталих механізмів довіри, взаємопідтримки та комунікації. Особливо важливо забезпечувати відкритість дискурсу, враховувати різні соціальні групи та регіональні контексти, підтримувати психологічну стійкість громадян.

Наукова перспектива. Подальші дослідження потребують системного аналізу психологічних, соціокультурних та інституційних факторів консолідації. Перспективними є порівняльні дослідження (український досвід і кейси інших країн), вивчення ролі цифрових комунікацій та інформаційної безпеки, а також емпірична оцінка ефективності різних інструментів зміцнення національної ідентичності.

Отже, український досвід підтверджує, що національна ідентичність є не лише культурною та історичною категорією, а й динамічним ресурсом виживання й розвитку суспільства. Уміння об'єднуватися, зберігати баланс між єдністю та різноманіттям, враховувати потреби різних груп і протистояти викликам – ключові умови стійкості держави та нації в XXI столітті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London : Verso, 2006.
2. Bourdieu P. The Forms of Capital. In: Richardson J. (ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York : Greenwood Press, 1986. S. 241–258.
3. Castells M. *The Power of Identity*. Wiley-Blackwell, 2010.
4. Durkheim É. *The Division of Labour in Society*. New York : Free Press, 1997. S. 57–104.

5. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge : MIT Press, 1991. S. 211–233.

6. Halbwachs M. *La mémoire collective*. Paris : Presses Universitaires de France, 1950. S. 47–62.

7. Smith A. D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford : Blackwell, 1986. S. 21–31.

8. Tajfel H., Turner J. C. *The Social Identity Theory of Intergroup Behavior*. *Psychology of Intergroup Relations* / Worchel S., Austin W. G. (eds.). Chicago : Nelson-Hall, 1986. S. 276–293.

9. Горностай П. П. Громадянська ідентичність українців та її еволюція. *Проблеми політичної психології*. 2015. Вип. 2 (16). С. 98–111.

10. Головка Л., Головка Т. Volunteer activity as a factor of resiliency and building up social capital in communities (on the example of one of the communities of Kyiv region). *Demography and Social Economy*. 2024. Vol. 54. № 4. С. 38–54. <https://doi.org/10.15407/dse2023.04.028>

11. Поліщук Ю. Громадянська та національна ідентичність в умовах війни. *Український соціум*. 2017. № 3(62). С. 73–93.

12. Вінков В. О. Національна ідентичність в умовах гібридної війни. *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 155(6). С. 25–47.

13. Вінков В. Ю. Безпекові аспекти розвитку ідентичності в умовах війни. *Проблеми політичної психології*. 2022. Vol. 12(26). С. 138–150. <https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-100>

14. Taran M. Ukrainian volunteer movement and development of civil society (2014–February 2022). *Society. Document. Communication*. 2024. Vol. 9, № 2. С. 20–29. <https://doi.org/10.69587/sdc/2.2024.19>

15. Tsybuliak N., Suchikova Y., Shevchenko L. et al. Burnout dynamic among Ukrainian academic staff during the war. *Scientific Reports*. 2023. Vol. 13. Art. 17975. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-45229-6>

16. Boichak O., McKernan B. Narratives of volunteering and social change in wartime Ukraine. *Cultural Sociology*. 2024. Vol. 18, № 1. С. 48–71. <https://doi.org/10.1177/17499755221127877>

17. Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*. 1988. Vol. 94. С. 95–120.

18. Gross J. J. Emotion regulation: Current status and future prospects. *Psychological Inquiry*. 2015. Vol. 26, № 1. С. 1–26.

19. Putnam R. D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York : Simon & Schuster, 2000. С. 15–31, 138–165, 402–425, 436–460.

20. Коробка Л. М. (наук. ред.). *Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації*. Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2019.

Стаття надійшла у редакцію: 29.08.2025

Стаття прийнята: 15.09.2025

Опубліковано: 23.10.2025